

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ. ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД

Автор раскрывает различные подходы к определению понятия критическое мышление и пути его формирования, которые основаны на диалогическом принципе.

The author defines different approaches to the notion of critical thinking and ways of forming it. On the basis of a dialogue.

Вивчення історії може бути організовано таким чином, щоб поряд із засвоєнням тих чи інших знань, поряд із набуттям певних навичок і вмінь, усвідомленою метою стало б формування критичного мислення.

Для реалізації даного педагогічного завдання вчителю важливо знати визначення критичного мислення, методичні умови, котрі будуть сприяти його розвитку.

Поняття "критичне мислення" широко застосовується в різних сферах людської діяльності, а тому сьогодні в літературі зустрічається велика кількість різноманітних визначень цього терміна. У зв'язку з цим Авдєєва І.М. пропонує виділити серед них дві групи:

- 1) "локальні", що акцентують увагу на удосконаленні самого процесу мислення;
- 2) системні визначення, що підкреслюють регулятивно-моральні аспекти мислительної діяльності, сфокусованої на вирішення того, в що вірити і як чинити [1].

Проте в ряді досліджень критичне мислення трактується як особлива соціальна установка особистості й виводиться за рамки набору вмінь, навичок в особистісну сферу [3,4].

Визначаючи відсутність єдності визначень цього поняття в філософській, педагогічній, психологічній літературі, ми, по-перше, враховуємо те, що в цьому різноманітті думок можна виділити певний інваріант, котрий дозволяє розглядати критичне мислення як психологічну здатність особистості, свого роду функціональний орган, за допомогою якого вона піддає сумніву будь-які судження, що виникають у повсякденному житті, оцінює правильність цих суджень, а також власних думок, а по-друге, думки Б.М.Тєплова [10,11], А.А.Смірнова [9,7], які вказували, що "мислить не мислення, а людина, керуючись тими чи іншими мотивами", що "... пізнає, мислить ... завжди певна особистість."

Тобто мислення це процес, викликаний потребами, мотивами, інтересами особистості, її цілями і завданнями. Оскільки завдання бувають різні, то й способи розумових дій, спрямованих на їх розв'язання, а відповідно й результати мисленнєвої діяльності не можуть бути однаковими. Останнє пояснюється індивідуально-типологічними особливостями мислення, серед яких сучасною прикладною психологією відзначається і ступінь його критичності [7,62].

Таким чином, під критичним мисленням ми розуміємо особливості розумової діяльності особистості, які

зумовлені характером завдань, що виникають перед нею в процесі пізнання соціальної дійсності, самопізнання, взаємодії з іншими людьми.

У зв'язку з цим перед нами постало завдання - визначити умови, котрі будуть сприяти формуванню в учнів критичного мислення.

З.І.Калмикова показала, що деякі індивідуальні особливості мислення (в тому числі й критичність) формуються в процесі діяльності [2,5]. Стиль мислення учнів, - підкреслював Ю.В.Сенько, - формується в тій мірі в якій він є продуктом їх пізнавальної і практичної діяльності [8,22].

Таким чином, індивідуально-типологічні особливості мислення формуються й розвиваються в процесі діяльності, тобто на основі суб'єктивного досвіду такої діяльності. Тому важливою методичною умовою формування критичного мислення є установка на використання діяльнісного підходу до організації цього процесу.

Діяльність - це водночас дещо стійке, те, що знаходиться в стані спокою, тобто система, а з іншого боку - це певний процес. Вона складається з окремих дій, котрі виступають у ролі елементарних одиниць її аналізу і спостереження. Дії, у свою чергу, можуть бути розкладені на операції, котрі можуть бути розкладені на ще більш прості елементи - рухи. У русі реалізуються соціальні відношення. Стосовно навчального процесу - це спільна суб'єкт - суб'єктивна, суб'єкт-об'єктивна взаємодія його учасників.

Концептуальну схему, за допомогою якої описується процес мислительної діяльності, можна відобразити у вигляді логічного ланцюжка, утвореного такими поняттями: потреби (причини) → мотиви → цілі → пізнавальні проблеми → методи їх розв'язання → отриманий результат → його оцінка за певними критеріями.

Системоутворюючим елементом даної схеми є розуміння мети (наприклад, покращити власне мислення, піддати критиці певні сумнівні судження тощо), а також засобів і шляхів її реалізації, тобто методів. Критичне

мислення покликане подолати невідповідність між власною точкою зору та іншими думками, зняти проблему.

Отже, критичне мислення як діяльність буде успішно здійснюватися тільки за умови оволодіння школярем (суб'єктом) методами і прийомами цієї діяльності.

Зважаючи, що одним із основних методологічних принципів сучасної психології стає положення, згідно з яким мислення індивіда прямо або непрямо опосередоване мисленням інших людей [6], ми зробили такий висновок: успішне формування критичного мислення може відбуватися тільки на основі спільної продуктивної діяльності: суб'єкт - суб'єктивної взаємодії, співпраці учня і вчителя, спільної діяльності двох суб'єктів над науковим об'єктом.

У відповідності з гіпотезою В.В.Рубцова [7,52-53] про соціально-когнітивний конфлікт, у центр роботи над формуванням критичного мислення школярів ми ставимо засновану на діалогічному принципі спільну продуктивну діяльність.

Спосіб спільної продуктивної діяльності може бути реалізований в умовах групової роботи, роботи в парах. Для цього способу характерні ситуації, коли учитель провокує дискусію із суперечливих питань, що мають особливе значення для учнів, піддає разом з ними сумніву очевидні, здавалось би, істини. За нашими спостереженнями критична оцінка історичного матеріалу в ході дискусії виникає в учнів (стимулюється й формується) в тих випадках, коли дискусія починається з постановки конкретних історичних питань, звернених до учнів як питання, що настійливо вимагають пошуків і рішень. Це й зрозуміло: не кожний історичний факт викликає критичне ставлення.

Не варто формулювати питання типу: хто був правим, а хто ні. У центрі уваги має бути можливість розвитку подій. Основна мета, у зв'язку з цим, полягає в тому, щоб не нав'язувати учням тільки єдиний шлях, яким їм варто іти до розв'язання навчальної проблеми. Увага школярів має бути акцентована на визначення того, що було б можливим при тому чи іншому збігу обставин. Які дії міг

би застосувати той чи інший історичний діяч для досягнення конкретної мети, а від яких міг би відмовитися. Для визначення ефективності впливу зазначеного способу важливо знати:

- як засвоюються і застосовуються школярами критерії, за якими здійснюється оцінка тих чи інших точок зору;
- чи формується в учнів у процесі спільної діяльності система власних оціночних суджень, тобто навички критичного мислення;
- чи сприяють набуті навички ефективному розв'язанню навчальних проблем.

Матеріали для відповіді на ці питання були отримані в ході спостереження за діяльністю вчителів і учнів на уроці, обробки даних експерименту, спрямованого на вивчення ефективності такого способу формування критичного мислення. З цією метою були розроблені окремі варіанти уроків для паралельних класів.

Аналізуючи діяльність учнів експериментального класу, де навчальний процес базувався на суб'єкт-суб'єктивній взаємодії його учасників, систематично використовувалися способи діалогічного спілкування (дискусія), ми дійшли висновку, що учні впевненіше висловлювали свої думки, у порівнянні з учнями паралельного класу, де даний підхід не використовувався, навіть якщо вони розходилися з позицією авторів підручника, точкою зору вчителя; прагнули знайти і розв'язати суперечності, порівняти різні точки зору, враховували при підготовці відповідей як свою точку зору, так і інші думки, критично ставилися до своїх поглядів.

Усе зазначене підтверджує доцільність застосування спільної продуктивної діяльності, заснованої на діалогічному принципі для формування критичного мислення учнів.

Література

1. Авдєєва І. М. Критичне мислення як системний фактор неперервної освіти// Дайджест педагогічних ідей та технологій. – 2002. - № 3. – С. 12-15 .

2. Калмыкова З. И. Продуктивное мышление как основа обучаемости. – М.: Педагогика, 1981. – 200 с.
3. Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике. – Москва-Рига, 1998. –180 с.
4. Кластер Д. Что такое критическое мышление?// Русский язык. – 2002. -№ 29.
5. Купріна Т. С. Діалогічне спілкування як умова становлення та розвитку складних логічних операцій // Вісник КНУ: соціологія, психологія, педагогіка. – 2002. - №№ 11-12. – С. 107-110.
6. Психология и педагогика: Уч. Пособие для вузов/Сост. и отв. ред. А.А. Радугин. – М.: Центр, 1999. –256 с.
7. Рубцов В. В. Совместная учебная деятельность в контексте проблемы соотношения социальных взаимодействий и обучения//Вопросы психологии. – 1998. - № 5. – С. 49-59.
8. Сенько Ю. В. Формы научного стиля мышления учащихся. – М.: Знание, 1986. – 80 с.
9. Смирнов А. А. Избранные психологические труды: в 2 т. - Т.2. – М.: Педагогика, 1986. – 342 с.
10. Теплов Б. М. Ум полководца. – М.: Педагогика, 1990. – 208 с.